

Vladica Ilić*

Beogradski centar za ljudska prava

(NE)POMIRLJIVOST KAZNE DOŽIVOTNOG ZATVORA I LJUDSKIH PRAVA

Apstrakt: Od maja 2019. godine Srbija se pridružila većinskom delu evropskih zemalja koje u sistemima krivičnih sankcija predviđaju kaznu doživotnog zatvora. Uprkos odbijanju nadležnih organa da o ovom pitanju povedu javnu raspravu, uvođenje doživotnog zatvora uz isključivanje mogućnosti uslovnog otpuštanja osuđenih za pojedina dela kažnjiva ovom kaznom dočekano je uz приметно interesovanje i aktivizam predstavnika domaće i međunarodne stručne javnosti. Osim pregleda izmena Krivičnog zakonika koje se odnose na ovu kaznu, najveća pažnja u radu je posvećena standardima ljudskih prava koji se odnose na doživotni zatvor, pretežno proisteklim iz prakse Evropskog suda za ljudska prava. U radu se analizira mogućnost njihove primene u okvirima važećeg krivičnogpravnog zakonodavstva. Na kraju rada, autor ukazuje na moguće pravce razmišljanja *de lege ferenda* koji bi predstavljali alternativu doživotnom zatvoru, smatrajući ga ozbiljnim izazovom za zaštitu dostojanstva osuđenih.

Ključne reči: doživotni zatvor, standardi ljudskih prava, Evropski sud za ljudska prava, zabrana zlostavljanja, ljudsko dostojanstvo.

1. PREGLED NOVELA KRIVIČNOG ZAKONIKA SRBIJE O DOŽIVOTNOM ZATVORU

Izmenama Krivičnog zakonika Srbije¹ (dalje: KZS) od maja 2019. godine u sistem kazni uvedena je kazna doživotnog zatvora umesto kazne zatvora od 30 do 40 godina. U obrazloženju Predloga zakona o izmenama i dopunama KZS sadržana je gotovo identična argumentacija kojom se i 2015. godine u obrazloženju Nacrta zakona o izmenama i dopunama KZS iniciralo uvođenje doživotnog zatvora. Navedeno je da je kriminalnopolitičko opravdanje uvođenja ove kazne u tome što ona

---

* Istraživač, ius.vladica@gmail.com.

1 *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 85/05, 88/05 – ispr., 107/05 – ispr., 72/09, 111/09, 121/09, 104/13, 108/14, 94/16 i 35/19. Izmene i dopune od maja ove godine će stupiti na snagu 1. decembra 2019. godine.

treba da bude izuzetna kazna koja zamenjuje smrtnu kaznu,² s obzirom da se za neka najteža krivična dela u odnosu na određene učinioce vremenska kazna lišenja slobode ne ukazuje adekvatnom. Istaknuto je i da većina evropskih država ima propisanu kaznu doživotnog zatvora, kao i da ona ima određeni simbolički značaj, odnosno da može adekvatnije da izrazi težinu nekih krivičnih dela i stepen krivice njihovih učinilaca, iako se praktično u izvršenju može svesti na istu dužinu kao i kazna u trajanju od trideset do četrdeset godina.

Kao ni kazna zatvora od 30 do 40 godina, doživotni zatvor se ne može izreći licu koje u vreme izvršenja krivičnog dela nije navršilo dvadeset jednu godinu života, kao ni u slučajevima u kojima zakon predviđa da se kazna može ublažiti ili kada postoji neki od osnova za oslobođenje od kazne. Doživotni zatvor je uz kaznu zatvora do 20 godina alternativno predviđen za sva krivična dela za koja je pre izmena KZS bilo moguće izreći kaznu zatvora od 30 do 40 godina. Međutim, zakonodavac je doživotni zatvor predvideo i za još nekoliko dela koja do sad – sa stanovišta zaprečenih kazni – nisu smatrana najtežim. To su: silovanje koje je za posledicu imalo smrt žrtve ili je učinjeno prema detetu (član 178, stav 4), obljuba nad nemoćnim licem koja je za posledicu imala smrt žrtve ili je učinjena prema detetu (član 179, stav 3), obljuba sa detetom koja je za posledicu imala smrt žrtve (član 180, stav 3) i obljuba zloupotrebom položaja učinjena prema detetu koja je za posledicu imala smrt žrtve (član 181, stav 5). Za navedena krivična dela i ubistvo deteta ili bremenite žene (član 114, stav 1, tačka 9) zakonodavac je zabranio uslovni otpust (član 46, stav 5). To, van svake sumnje, predstavlja najproblematičniju novinu u KZS, a ona je u Predlogu obrazložena jednom rečenicom: da je to rešenje u skladu sa inicijativom fondacije koja je prikupila veliki broj potpisa građana (skoro 160 hiljada).

Zabrana uslovnog otpuštanja osuđenih za navedena krivična dela može se sagledavati iz nekoliko pozicija. Iz ugla ljudskih prava, ona već *prima facie* rađa sumnju da je reč o nejednakom položaju građana pred zakonom. Zaista, šta može biti *opravdan* razlog da se jednoj grupi osuđenih lica uskrati mogućnost skraćanja kazne na penološkim osnovama?³ Može li se naći kriminalnopolitičko ili drugo objašnjenje zbog kojeg je, primera radi, zabranjeno uslovno otpuštanje učinioaca ubistva deteta ili bremenite žene, a dozvoljeno otpuštanje osuđenog za genocid, ratni zločin ili zločin protiv čovečnosti?

Zakonodavac je intervenisao i u član 42 KZS, proglašavajući „ostvarivanje pravednosti i srazmernosti između učinjenog dela i težine krivične sankcije” za svrhu kažnjavanja. Osim što je, sa stanovišta logike i nomotehnike, nejasno zašto se

2 Budući da u Srbiji nema smrtno kazne, iskaz da kazna doživotnog zatvora treba da bude njena zamena ne zvuči sasvim ispravno. Sem toga, on ima i vrednosni nedostatak jer se njime daje na značaju kazni koja je u najvećem delu sveta ukinuta zbog svoje nehumanosti. U domaćoj literaturi se na dosta mesta može pronaći stav da doživotni zatvor predstavlja odgovarajuću (ili najbolju) zamenu za smrtnu kaznu. Tako: J. Lazarević i M. Škulić /2015/: Osnovne planirane novele Krivičnog zakonika Srbije, *Bilten Vrhovnog kasacionog suda*, br. 2, Beograd, pp. 41 – 42; Z. Stojanović /2015/: Sistem kazni u krivičnom pravu Srbije i potreba njegovog daljeg usavršavanja – in: *Kaznena reakcija u Srbiji*, 5. deo, Edicija *Crimen*, Beograd (Đ. Ignjatović, ed.), p. 6.

3 Zabrana uslovnog otpusta osuđenih koji izdržavaju kaznu doživotnog zatvora dotiče još nekoliko pitanja iz sfere ljudskih prava, pre svega vezanih za zabranu zlostavljanja, o čemu ćemo detaljnije izlagati u nastavku rada.

u dodatoj odredbi umesto težine kazne pominje težina krivične sankcije, moglo bi se postaviti pitanje šta je zakonodavac ovom dopunom nameravao da postigne. S obzirom da se pravednost i srazmernost obično dovode u vezu s merom (težinom) kazne,⁴ a ne sa sâmom svrhom njenog propisivanja (pogotovo je teško objasniti vezu između srazmernosti i svrhe kažnjavanja), sva je prilika da je reč o pokušaju „prilagođavanja” odredaba o svrsi kažnjavanja doživotnom zatvoru bez mogućnosti uslovnog otpusta,⁵ stavljanjem akcenta na retribuciju odevenu u „fino ruho” pravednosti i srazmernosti.

Nabrojana krivična dela protiv polne slobode za koja dolazi u obzir izricanje kazne doživotnog zatvora i zabrana uslovnog otpuštanja njihovih učinilaca jesu dela kvalifikovana težom posledicom i uzrastom pasivnog subjekta (žrtve). Teža posledica o kojoj je reč, koja se ogleda u nastupanju smrti žrtve, mora biti nehatno prouzrokovana da bi ova dela postojala (član 27 KZS). Ta činjenica bi mogla dovesti do nelogičnih ishoda. Iako ova dela u sebi nose veći stepen neprava, legitimitet najstrože moguće krivičnopravne reakcije na njih je ipak sporan. Tako bi u nekim slučajevima proisteklo da zakonodavac smatra težom ili barem istom situaciju kada je u odnosu na težu posledicu (smrt žrtve) postojao nehat, od one kada je tu posledicu učinilac prouzrokovao sa umišljajem. U uporednom krivičnom zakonodavstvu doduše ima primera gde je za neka krivična dela kvalifikovana nehatno prouzrokovanom težom posledicom zaprećena kazna doživotnog zatvora. Takav primer je i nemačko krivično zakonodavstvo (na koje se naš zakonodavac često ugleda), ali nehat koji se zahteva u tim slučajevima mora biti izraženiji – „grublji” (*Leichtfertigkeit*).⁶

Najzad, novinu u KZS predstavlja odredba o ukidanju zastarelosti za krivična dela za koja je predviđena kazna doživotnog zatvora. Ovo rešenje je rasprostranjeno u evropskom krivičnom zakonodavstvu, pa i u zakonodavstvima nekih država bivše SFRJ.⁷

2. VAŽEĆI STANDARDI LJUDSKIH PRAVA KOJI SE ODOSE NA KAZNU DOŽIVOTNOG ZATVORA

Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima od 1966. godine određeno je da je cilj kaznenog sistema popravlanje i socijalna rehabilitacija osuđenih (član 10). Istu normu sadrže Standardna minimalna pravila UN za postupanje sa zatvorenicima od 1955. godine (pravilo br. 58) i revidirana Pravila od 2015.

- 4 Z. Stojanović /2013/: *Krivično pravo – Opšti deo*, 20. izdanje, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, pp. 29–30.
- 5 Na nespojivost kazne doživotnog zatvora i odredaba o svrsi kažnjavanja se ukazivalo u literaturi. Videti: N. Mrvić-Petrović /2009/: *Krivično pravo – Opšti deo*, Pravni fakultet Univerziteta Union i Službeni glasnik, Beograd, p. 248; R. Dragičević Dičić /2015/: U susret izmenama Krivičnog zakonika, *Bilten Vrhovnog kasacionog suda*, br. 2, Beograd, pp. 13–14.
- 6 Detaljno o tome: C. Roxin /2006/: *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, Band I, 4. Auflage, München, pp. 1092–1095;
- 7 U domaćoj stručnoj javnosti su iznošene sumnje u pogledu ustavnosti ovog rešenja, argumentacijom da je Ustav Srbije (*Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 98/06) u okviru odredaba o pravnoj sigurnosti u kaznenom pravu (član 34) nezastarivost krivičnog gonjenja i izvršenja kazne ograničio za ratni zločin, genocid i zločin protiv čovečnosti. Videti: misamajic.com/2019/05/04/dozivotni-zatvor-i-proizvodnja-pristanka/, 23. septembar 2019.

godine – „Pravila Nelsona Mendele” (pravilo br. 4.1). Njima je određeno da je svrha i opravdanje kazne lišenja slobode zaštita društva od kriminaliteta i smanjenje recidivizma, ali da će ta svrha biti postignuta samo ako se vreme lišenja slobode iskoristi kako bi se, u najvećoj mogućoj meri, osigurala reintegracija osuđenih u društvo nakon puštanja na slobodu tako da mogu živeti poštujući zakon i starajući se o svojim potrebama. Pravilima od 1955. godine određeno je i da pri postupanju sa zatvorenicima ne treba naglašavati njihovo isključenje iz društva, već neprestano treba isticati činjenicu da su oni i dalje njegovi članovi (pravilo br. 61).

Preporukama Komiteta ministara Saveta Evrope o uslovnom otpuštanju od 2003. godine⁸ preporučeno je da zakon treba da omogući svim osuđenim licima da budu uslovno otpuštena, uključujući osuđene koji izdržavaju kaznu doživotnog zatvora (preporuka br. 4.a).⁹ Evropskim zatvorskim pravilima Saveta Evrope je takođe određeno je da će se nakon prijema zatvorenika, što je pre moguće, izraditi izveštaji o njihovom ličnom stanju, predloženim programima izdržavanja kazne za svakog pojedinačno i strategiji pripreme za njihovo otpuštanje, da će se zatvorenici ohrabrivati da učestvuju u sastavljanju svojih pojedinačnih programa izdržavanja kazne, da ovi programi obuhvataju, u meri u kojoj je to izvodljivo, rad, školovanje, druge aktivnosti i pripremu za otpuštanje, da se u režim za zatvorenike mogu uključiti i socijalni rad, zdravstvena i psihološka nega [...] i da će se posebna pažnja poklanjati utvrđivanju odgovarajućih programa i režima izdržavanja doživotne i drugih dugotrajnih kazni (pravila br. 103.1 do 103.8). Evropskim zatvorskim pravilima je određeno i da se zatvorenicima na vreme obezbeđuje pomoć pre otpuštanja kroz različite postupke i posebne programe koji omogućavaju prelaz sa života u zatvoru u način života u zajednici koji je u skladu sa zakonom, a da se u slučajevima zatvorenika na izdržavanju višegodišnjih kazni zatvora preduzimaju posebne mere kojima se obezbeđuje njihovo postepeno uključivanje u život na slobodi (pravila br. 107.1 i 107.2).

Prava osuđenih koji izdržavaju kaznu doživotnog zatvora i obaveze države koje proizlaze iz navedenih normi i *ius cogens* zabrane mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja najdalje je kroz svoju praksu razvio Evropski sud za ljudska prava. Prema stavu ovog suda, da bi propisivanje i izricanje kazne doživotnog zatvora bilo u skladu sa zahtevima člana 3 Evropske konvencije o ljudskim pravima, neophodno je da je nacionalnim pravom predviđen mehanizam koji omogućava da nadležni domaći organi, nakon ne duže od dvadeset pet godina od njenog izricanja,¹⁰ ispituju da li su kod osuđenog nastupile tako

8 Rec (2003) 22.

9 Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (dalje: CPT) je istakao da se ni za jedno lice ne može razumno tvrditi da će zauvek ostati opasno po društvo. U: *Actual/Real Life Sentences – Izveštaj CPT (2007)* 55, p. 5 i dalje.

10 *T.P. and A.T. v. Hungary*, odluka od 4. oktobra 2016, br. predstavki 37871/14 i 73986/14, §§ 38–50. Komitet ministara Saveta Evrope je Rezolucijom (76) 2 o tretmanu osuđenih koji izdržavaju dugotrajne kazne, od 17. februara 1976. godine, državama članicama uputio preporuku da obezbede da se preispitivanje dalje opravdanosti izvršenja kazne doživotnog zatvora sprovede, ako ne ranije, nakon osam do četrnaest godina od lišenja slobode i da se ponavlja u redovnim vremenskim razmacima (preporuka br. 12). Tekst Rezolucije je dostupan na internet-adresi: <https://rm.coe.int/16804f2385>, 23. septembar 2019.

značajne promene i da li je postignuti takav napredak ka rehabilitaciji da nastavak izdržavanja kazne doživotnog zatvora više ne može biti opravdan legitimnim penološkim razlozima.¹¹ Sud smatra da nije spojivo sa ljudskim dostojanstvom lišiti slobode nekoga bez pokušaja njegovog rehabilitovanja i pružanja šanse da jednog dana povрати slobodu.¹²

Revizija kazne doživotnog zatvora treba da bude sprovedena u postupku koji je propisan nacionalnim zakonodavstvom, čija su pravila dovoljne jasnoće i sigurnosti i čiji je cilj utvrđivanje penoloških razloga od kojih zavisi odluka o nastavku izdržavanja kazne ili njenom (uslovnom) suspendovanju.¹³ U suprotnom, primena kazne doživotnog zatvora predstavlja povredu člana 3 Evropske konvencije, odnosno nečovečno i ponižavajuće kažnjavanje. Lice koje je osuđeno na ovu kaznu ima pravo da na početku izdržavanja kazne bude obavješteno o tome šta mora da učini da bi se razmotrilo njegovo puštanje na (uslovnu) slobodu, pod kojim uslovima će to biti učinjeno, kao i o tome kada će se izvršiti revizija njegove kazne, odnosno kada se ona može tražiti.¹⁴ U slučaju da nacionalni propisi ne predviđaju mehanizme za preispitivanje kazne doživotnog zatvora, nesaglasnost doživotnog kažnjavanja sa članom 3 Evropske konvencije će se u odnosu na osuđenog pojaviti već u trenutku izricanja te kazne.¹⁵

Osim normativne mogućnosti da kazna doživotnog zatvora bude smanjiva (*reducible*) putem odgovarajućeg postupka predviđenog nacionalnim pravom, moraju postojati i stvarni izgledi za tako nešto. Rečima Evropskog suda kazano, doživotni zatvor mora biti *de iure* i *de facto* smanjiv,¹⁶ tj. primena mehanizama za reviziju kazne doživotnog zatvora u praksi mora biti delotvorna. Sud je u više slučajeva, kada je ispitivao ispunjenost ovog uslova, uzimao u obzir podatke o ranijoj upotrebi mehanizama iz nacionalnog prava (npr. koliko je osoba uslovno otpušteno ili po-

11 *Vinter and Others v. the United Kingdom*, odluka od 9. jula 2013., br. predstavki 66069/09, 130/10 i 3896/10, §§ 103–122. Po stavu Suda, penološki razlozi za zatvaranje koji postoje u trenutku izricanja kazne doživotnog zatvora – koji uključuju kažnjavanje, odvracanje, javnu zaštitu i rehabilitaciju – nisu statični i ravnoteža između njih se može promeniti tokom izdržavanja kazne. Razvoj kaznenih politika u Evropi govori o rastućem značaju ponovnog uključivanja osuđenih u društvo nakon izdržavanja dugotrajnih kazni koje je potpomognuto „sistemom napredovanja”: osuđeni bi trebalo da se progresivno kreće kroz penitencijarni sistem, od ranih dana kazne, kada je naglasak na njegovom kažnjavanju i odmazdi, do poslednje faze, kada bi naglasak trebalo da bude na njegovoj pripremi za puštanje na slobodu. Tako u: *Murray. v. the Netherlands*, odluka od 26. aprila 2016., br. predstavke 10511/10, §§ 70, 100.

12 *Harakchiev and Tolumov v. Bulgaria*, odluka od 8. jula 2014., br. predstavki 15018/11 i 61199/12, § 245. U literaturi se ukazuje i na vezu između „prava na nadu” i prava na lični razvoj, tj. slobodni razvoj ličnosti. Više u: D. Van Zyl Smit, C. Appleton /2019/: *Life Imprisonment – A Global Human Rights Analysis*, London, pp. 298–299.

13 *Murray. v. the Netherlands*, § 100; *Trabelsi v. Belgium*, odluka od 4. septembra 2014., br. predstavke 140/10, §§ 133–137.

14 Isto: Preporuke Komiteta ministara Saveta Evrope o uslovnom otpuštanju (preporuka br. 5).

15 *Vinter and Others v. the United Kingdom*, § 122; *Harakchiev and Tolumov v. Bulgaria*, §§ 243–246. Po mišljenju Suda, bilo bi kapriciozno očekivati od osuđenog da radi na sopstvenoj rehabilitaciji a da ne zna da li će, nekad u budućnosti, biti predviđen mehanizam koji će omogućiti razmatranje njegovog puštanja na slobodu na osnovu penoloških razloga.

16 *Kafkaris v. Cyprus*, odluka od 12. februara 2008., br. predstavke 21906/04, §§ 103 i dalje.

milovano u određenom periodu),¹⁷ napominjući da slučajevi puštanja na slobodu osuđenih iz humanih i saosećajnih razloga (npr. zbog uznapredovale neizlečive bolesti, pomoćnosti, starosti i sl.) ne mogu da budu smatrani slučajevima oslobađanja koje je zasnovano na legitimnim penološkim osnovama, kako to proističe iz člana 3 Konvencije.¹⁸

S osloncem na odredbe Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i Evropskih zatvorskih pravila, stavove CPT i druga relevantna dokumenta Saveta Evrope, Sud je našao da su države obavezne da osuđenima koji izdržavaju kaznu doživotnog zatvora daju priliku da se rehabilituju, u meri u kojoj je to moguće unutar penalnih ustanova, radi postizanja takvog napretka koji će im omogućiti da jednog dana povrate slobodu. U ovom pogledu, organi vlasti posebno imaju obavezu da utvrđuju i periodično pregledaju individualne programe, kao i da osiguraju adekvatno lečenje osuđenih – naročito onih sa mentalnim smetnjama, koje obuhvata odgovarajući psihijatrijski ili drugi tretman, uz odgovarajući medicinski nadzor.¹⁹ Dužnost države da obezbedi lečenje osuđenih sa duševnim poremećajima nekad može podrazumevati i njihovo premeštanje u posebne ustanove u kojima im se može obezbediti intenzivan individualni tretman.²⁰ Rehabilitacija osuđenih koji izdržavaju kaznu doživotnog zatvora ne predstavlja obavezu rezultata (cilja), već obavezu sredstava nadležnih organa države. Sve dok osuđeni predstavlja opasnost po društvo, njegovo zadržavanje u detenciji je opravdano temeljnom obavezom države da preduzima mere za zaštitu javnosti od vršenja nasilnih krivičnih dela.²¹

U nekoliko presuda Evropski sud za ljudska prava je naglasio da u tzv. polje slobodne procene država ugovornica potpada pitanje da li će ispitivanje opravdanosti daljeg izvršenja kazne doživotnog zatvora poveriti sudskim ili izvršnim organima,²²

17 *Kafkaris v. Cyprus*, § 103; *Harachiev and Tolumov v. Bulgaria*, §§ 252 i 262; *Bodein v. France*, odluka od 13. novembra 2014., br. predstavke 40014/10, § 59; *Vinter and Others v. the United Kingdom*, §§ 127 i 129; *Petukhov v. Ukraine* (No. 2), odluka od 12. marta 2019., br. predstavke 41216/13, § 185–186.

18 *Matiošaitis and Others v. Lithuania*, odluka od 23. maja 2017., br. predstavlki 22662/13, 51059/13, 58823/13, 59692/13, 59700/13, 60115/13, 69425/13 i 72824/13, § 162; *Öcalan v. Turkey* (No. 2), odluka od 18. marta 2014., br. predstavlki 24069/03, 197/04, 6201/06 i 10464/07, § 203; *Petukhov v. Ukraine* (No. 2), § 170.

19 *Murray v. the Netherlands*, §§ 101–112.

20 *Ibid.*, § 105.

21 *László Magyar v. Hungary*, odluka od 20. maja 2014., br. predstavke 73593/10, § 56; *Vinter and Others v. the United Kingdom*, § 108.

22 U svojoj ranijoj praksi, Sud je preispitivanje kazne doživotnog zatvora nakon određenog broja godina njenog izdržavanja salgedavao i kroz zahteve člana 5 Evropske konvencije koji jemči pravo na slobodu i bezbednost ličnosti. U poznatom predmetu *Stafford v. the United Kingdom*, Veliko veće Suda je naglasilo da je širim priznavanjem potrebe da se razviju i primene pravosudne procedure koje odražavaju standarde nezavisnosti, pravičnosti i otvorenosti, ulogu državnog sekretara u utvrđivanju „tarife” (broja godina izdržavanja doživotne kazne pre kog se osuđeni ne može pustiti na slobodu) i odlučivanju o puštanju na slobodu osuđenog nakon proteka tog perioda postalo sve teže pomiriti s pojmom podele vlasti između izvršne i sudske. U tom predmetu Sud je zaključio da postupak preispitivanja kazne doživotnog zatvora mora garantovati sudsku zaštitu, uključujući, takođe, i mogućnost usmenog saslušanja osuđenog. Videti, iscrpno: *Stafford v. the United Kingdom*, odluka od 28. maja 2002., br. predstavke 46295/99, §§ 70–90. Stanovište

te da predsedničko ovlašćenje pomilovanja osuđenih može biti kompatibilno sa zahtevima koji proističu iz prakse tog suda u pogledu člana 3 Evropske konvencije o ljudskim pravima.²³ Ipak, omogućavanje sudovima da odlučuju o ovom pitanju u postupku za davanje uslovnog otpusta predstavlja daleko pouzdanije sredstvo za zaštitu osuđenih koji izdržavaju kaznu doživotnog zatvora od nečovečnog i ponižavajućeg kažnjavanja.²⁴ U tom pogledu, Sud je zauzeo stanovište da je u slučaju kada ne postoji mogućnost (uslovnog) otpuštanja osuđenog koji izdržava ovu kaznu od strane suda potrebna stroža kontrola zakonske regulacije i prakse davanja pomilovanja od strane predsednika republike.²⁵

U jednom ranijem slučaju, u kojem je presuda doneta 2008. godine, Sud je smatrao da su uprkos različitim normativnim nedostacima koji su se odnosili na institut pomilovanja (nisu bili propisani materijalnopравни uslovi pod kojima je predsednik mogao pomilovati osuđene, niti je predsednik bio obavezan da osuđenom iznese mišljenje državnog tužioca o njegovoj molbi za pomilovanje itd.) postojali realni izgledi da kazna doživotnog zatvora koju je izdržavao podnosilac predstavke bude smanjiva na penološkim osnovama, s obzirom da je postojao niz konkretnih primera u kojima je predsednik davao pomilovanje osuđenima koji su izdržavali tu vrstu kazne.²⁶ U kasnijem slučaju u kojem je presuđeno 2014. godine, nakon što je doneta odluka Velikog veća u predmetu *Vinter*, Evropski sud je zaključio da se kazna doživotnog zatvora podnosioca predstavke ne može smatrati smanjivom te da je došlo do povrede člana 3 Konvencije budući da domaće zakonodavstvo nije obavezivalo nadležne organe – među njima i predsednika – da u postupku za davanje pomilovanja procenjuju da li je trajno zatvaranje osuđenog opravdano na legitimnim penološkim osnovama i da iznesu razloge (u vidu obrazloženja) za odluke donete po molbama za pomilovanje. Evropski sud je napome-

---

da mehanizam za reviziju kazne doživotnog zatvora mora biti sudski ili barem podložan sudskom preispitivanju u pogledu svih činjeničnih i pravnih pitanja dosledno zastupa portugalski sudija u Evropskom sudu za ljudska prava Paulo Pinto de Albuquerque. Videti: delimično izdvojeno mišljenje sudije Pinta de Albuquerque u predmetu *Petukhov v. Ukraine* (No. 2). I u literaturi se smatra da sudska revizija kazne doživotnog zatvora obezbeđuje najveće garancije pravičnosti. Videti: D. Van Zyl Smit, P. Weatherby, S. Creighton /2014/: *Whole Life Sentences and the Tide of European Human Rights Jurisprudence: What Is to Be Done?*, *Human Rights Law Review*, Vol. 14, Issue 1, Oxford, pp. 59–84; D. Van Zyl Smit, C. Appleton /2019/: *op. cit.*, pp. 239–240.

- 23 *Kafkaris v. Cyprus*, § 99; *Vinter and Others v. the United Kingdom*, § 120; *Murray v. the Netherlands*, § 99.
- 24 Videti: Nacrt standarda o tretmanu osuđenih koji izdržavaju kaznu doživotnog zatvora i dugotrajne kazne, dodatak uz Izveštaj CPT (2007) 55, p. 1.
- 25 *László Magyar v. Hungary*, § 56; *Matiošaitis and Others v. Lithuania*, § 165. U jednoj starijoj presudi od 1977. godine, Savezni ustavni sud Nemačke je naveo da je za poštovanje ljudskog dostojanstva potreban postupak koji prevazilazi slobodno struktuiran proces pomilovanja, kako bi se doživotni zatvor učinio podnošljivim za osuđene, dodajući da i ovi osuđeni imaju pravo na pravnu sigurnost u državi koja poštuje vladavinu prava (1 BvL 14/76, od 21. juna 1977, §§ 191–193; presuda je dostupna na internet adresi: www.servat.unibe.ch/dfr/bv045187.html, 23. septembar 2019).
- 26 *Kafkaris v. Cyprus*, § 103. Zaključak Suda o nepostojanju povrede člana 3 Konvencije u ovom slučaju je kritikovan u literaturi. D. Van Zyl Smit /2010/: *Outlawing Irreducible Life Sentences: Europe on the Brink?*, *Federal Sentencing Reporter*, Vol. 23, No. 1, Life Without Parole, pp. 39–48.

nuo da u takvim okolnostima ustanova pomilovanja ne omogućuje osuđenom da zna šta tačno mora učiniti da bi se razmotrilo njegovo puštanje na slobodu i pod kojim uslovima će to biti preduzeto.²⁷

U skorašnjoj odluci od marta 2019. godine, Evropski sud je ponovo našao povredu člana 3 Konvencije u odnosu na podnosioca predstavke kome je ustanova pomilovanja predstavljala jedini mehanizam za redukciju (preispitivanje) kazne doživotnog zatvora koju je izdržavao. Bez obzira što je propisom o pomilovanju države ugovornice određeno da prilikom razmatranja molbi za pomilovanje treba uzeti u obzir karakter osuđenika, njegovo ponašanje tokom izdržavanja kazne, postojanje iskrenog kajanja ili naknade prouzrokovane štete, Sud je primetio da je u istom propisu navedeno da lica osuđena za teška ili posebno teška krivična dela i lica koja su dva ili više puta kažnjavana za umišljajna krivična dela mogu biti pomilovana samo u „izuzetnim slučajevima” i pod „izvanrednim okolnostima”, a da ne postoji ništa što može ukazati da su penološki razlozi relevantni za tumačenje ovih uslova. Dalje, podvlačeći da je samo jedno lice koje je izdržavalo kaznu doživotnog zatvora u Ukrajini bilo pomilovano i pušteno na slobodu 2018. godine, a da su molbe za pomilovanje četrdeset drugih lica koja izdržavaju istu kaznu bile odbijene u prethodnih nekoliko godina, ocenjeno je da sa statističke tačke gledišta zatvorenici koji izdržavaju kaznu doživotnog zatvora imaju neznatne izgleda da im se odobri pomilovanje. I konačno, s obzirom da postupak za davanje pomilovanja u Ukrajini ne zahteva od komisije za pomilovanje ni od predsednika da u svojim odlukama obrazlože razloge zbog kojih je molba osuđenog da bude pomilovan odbijena, kao i da ne postoji sudska revizija tih odluka, Evropski sud je zauzeo stav da se pravo osuđenih na preispitivanje kazne doživotnog zatvora putem instituta predsedničkog pomilovanja ne može smatrati obezbeđenim sa dovoljno procesnih garancija, te da u svetlu tih okolnosti institut pomilovanja u Ukrajini predstavlja savremeni ekvivalent kraljevskog prerogativa milosti zasnovan na principu humanosti, a ne mehanizam koji se temelji na penološkim osnovama i adekvatnim proceduralnim jemstvima.²⁸

U nekoliko svojih odluka Evropski sud za ljudska prava je dotakao i pitanje amnestije kao mehanizma za redukciju kazne doživotnog zatvora. U jednoj presudi donetoj 2014. godine protiv Turske, Sud je istakao da su akti o amnestiji – uprkos tome što ih je turski zakonodavac donosio u prilično redovnim intervalima – donošeni bez bilo kakvih mehanizama za preispitivanje postojanja legitimnih penoloških razloga za dalje zadržavanje ili otpuštanje. Ovaj stav Sud je potvrdio i 2017. godine, podvlačeći da akt amnestije predstavlja opšti akt koji ne uzima u obzir aspekt rehabilitacije svakog osuđenog ponaosob.²⁹

27 *László Magyar v. Hungary*, § 56–58.

28 *Petukhov v. Ukraine* (No. 2), § 173–180. Prethodno je i u predmetu *Matiošaitis and Others v. Lithuania* Evropski sud naglasio da bi revizija kazne doživotnog zatvora trebalo da podrazumeva ili obrazloženje odluke organa izvršne vlasti ili sudske preispitivanje te kazne, kako bi se garantovalo pravilno razmatranje promena i napretka ka rehabilitaciji i izbegla pojava proizvoljnosti. *Matiošaitis and Others v. Lithuania* § 181.

29 *Ibid.*, § 163.

3. SMANJIVOST KAZNE DOŽIVOTNOG ZATVORA IZ UGLA VAŽEĆIH REŠENJA SRPSKOG PRAVA

3.1. *Uslovni otpust*

Kao što smo već napomenuli, izmenama KZS zabranjeno je uslovno otpuštanje osuđenih koji izdržavaju kazne zbog izvršenja najtežih oblika krivičnih dela protiv polne slobode i ubistva deteta ili bremenite žene. Zbog toga, analiza normativnog okvira instituta uslovnog otpusta koju ćemo ponuditi odnosi se isključivo na krivična dela za koja se može izreći kazna doživotnog zatvora i za čije učinioce uslovni otpust nije zabranjen.³⁰

Nekoliko pitanja u vezi sa uslovnim otpustom u našem krivičnom zakonodavstvu je od neposrednog značaja pri oceni da li ovaj institut omogućava zadovoljavajuće preispitivanje kazne doživotnog zatvora. Prvo se odnosi na postojanje dva režima uslovnog otpusta u KZS. U prvom režimu (član 46, stav 1), *sud će* osuđenog uslovno otpustiti ako nakon sprovedenog postupka utvrdi da je izdržao dve trećine kazne zatvora, da se dobro vladao i da je izvršavao radne obaveze za vreme izdržavanja kazne s obzirom na njegovu radnu sposobnost, da tokom izdržavanja kazne nije dva puta kažnjavao za teže disciplinske prestupe, da mu nisu oduzimate dodeljene pogodnosti, kao i da ne postoje okolnosti koje ukazuju da će izvršiti novo krivično delo dok traje uslovni otpust. Ispunjenost navedenih uslova bi trebalo da sudu omogući uverenje da se osuđeni u toj meri popravio tokom izdržavanja kazne da se sa osnovom može očekivati da će se na slobodi dobro vladati i da do isteka vremena za koje je izrečena kazna zatvora neće učiniti novo krivično delo. U drugom režimu uslovnog otpusta (član 46, stav 2 KZS), koji se – *inter alia* – odnosi na učinioce krivičnih dela koji izdržavaju kaznu doživotnog zatvora, *sud može* dati uslovni otpust ako osuđeni ispunjava sve gore navedene uslove. U domaćoj teoriji ova dva režima oslovljavaju se kao *režim prava na uslovni otpust* i *režim fakultativnog uslovnog otpusta*,³¹ a sporna je opravdanost postojanja drugonavedenog od njih. U prvom režimu uslovnog otpusta sud će odluku o uslovnom otpuštanju osuđenog doneti nakon što utvrdi da su ispunjeni svi zakonom propisani uslovi. Za razliku od uslova koji se odnose na protek dve trećine kazne, disciplinsko kažnjavanje za teže disciplinske prestupe i oduzimanje dodeljenih pogodnosti, ispunjenost ostalih uslova svodi se na ocenu suda (npr. da se osuđeni tokom izdržavanja kazne dobro vladao, da je izvršavao radne

30 To su: ubistvo predstavnika najviših državnih organa (član 310), teško delo protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Srbije (član 321, stav 2), genocid (član 370), zločin protiv čovečnosti (član 371), ratni zločin protiv civilnog stanovništva (član 372, stav 3), ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika (član 373, stav 2), ratni zločin protiv ratnih zarobljenika (član 374, stav 2), upotreba nedozvoljenih sredstava borbe (član 376, stav 2), protivpravno ubijanje i ranjavanje neprijatelja (član 378, stav 3), agresivan rat (član 386, stav 2), terorizam (član 391, stav 4), upotreba smrtonosne naprave (član 391v, stav 3), uništenje i oštećenje nuklearnog objekta (član 391g, stav 3) i ugrožavanje lica pod međunarodnom zaštitom (član 392, stav 3 KZS).

31 Tako: Đ. Ignjatović /2016/: Uslovni otpust – pravna i penološka analiza, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, br. 1, Beograd, pp. 53–54. Slično tome, Stojanović navodi da je kod većine krivičnih dela uslovni otpust predviđen kao *pravilo*, tj. da će sud ukoliko su ispunjeni navedeni zakonski uslovi osuđenog uslovnog otpustiti, a da kod određenih krivičnih dela to predstavlja *samo mogućnost* (kurziv autora). Z. Stojanović /2015/: *op. cit.*, pp. 9–10.

obaveze s obzirom na svoju radnu sposobnost, da ne postoje okolnosti koje ukazuju da će izvršiti novo krivično delo dok traje uslovni otpust i, najzad, da se od njega sa osnovom može očekivati da će se na slobodi dobro vladati te da do isteka vremena za koje je izrečena kazna zatvora neće učiniti novo krivično delo). Iz jezičkog i logičkog (*argumentum a contrario*) tumačenja zakonske terminologije („sud će” i „sud može”) proizlazi da u drugom režimu uslovnog otpusta sud *ne mora* (iako – po slovu zakona – može) da osuđenog uslovno otpusti, pa i u slučaju da oceni da se on dobro vladao tokom izdržavanja kazne i da se od njega sa osnovom može očekivati da će se na slobodi dobro vladati te da do isteka vremena za koje je izrečena kazna zatvora neće učiniti novo krivično delo. Navedeno dalje implicitno znači da sud, odlučujući da li će uslovno otpustiti osuđenog koje izdržava kaznu doživotnog zatvora ili je učinio neko od krivičnih dela nabrojanih u članu 46, stavu 2 KZS, ima ovlašćenje da donese negativnu odluku o uslovnom otpustu bez penološkog opravdanja,³² iz nekog razloga koji stoji *van zakonskog teksta*. Navedeno ovlašćenje omogućava arbitrarno odlučivanje o uslovnom otpuštanju i suprotno je zahtevima *lex scripta* i *lex certa* u krivičnom pravu.³³ U kontekstu revizije kazne doživotnog zatvora, ovlašćenje suda da negativno odluči o uslovnom otpuštanju osuđenog bez penološkog opravdanja nije u saglasju sa gore izloženim stavovima Evropskog suda za ljudska prava.³⁴

Pored dubioznog razdvajanja dva režima uslovnog otpusta moglo bi se postaviti i pitanje zašto u našem krivičnom pravu nije predviđena mogućnost pokretanja postupka za davanje uslovnog otpusta predlogom ustanove u kojoj osuđeni izdržava kaznu zatvora, kad su po oceni te ustanove ispunjeni uslovi za uslovno otpuštanje osuđenog. Takvo razmišljanje sugerišu najpre odredbe Ustava Srbije kojima je određeno da su pri ograničavanju ljudskih i manjinskih prava svi državni organi, a naročito sudovi, *dužni da vode računa o [...] obimu ograničenja ljudskih prava* (član 20, stav 3), ali i načelo legitimnosti koje se po KZS eksplicitno odnosi i na *granice primene krivičnih sankcija* (član 3). Slično ovome, Statutom Međunarodnog krivičnog suda je predviđeno obavezno (službeno) ispitivanje uslova za uslovno otpuštanje osuđenih nakon izdržane dve trećine kazne, odnosno nakon dvadeset pet godina u slučaju kazne doživotnog zatvora, kao i kasnije periodično ispitivanje istih uslova u slučaju da je doneta negativna odluka o uslovnom otpuštanju (član 110, stavovi 3 i 5). Obavezno ispitivanje uslova za uslovno otpuštanje osuđenih nakon određenog broja godina izdržavanja kazne je preporučeno od strane Komiteta ministara Saveta Evrope,³⁵ a iz novije prakse Evropskog suda za ljudska prava se može zaključiti da je obavezna revizija kazne doživotnog zatvora najduže dvadeset pet godina od početka njenog izvršenja, uz kasnija periodična preispitivanja, dostigla značaj obavezujućeg standarda u pogledu ove kazne.³⁶

32 Ignjatović navodi da bi kod uslovnog otpusta trebalo u vidu imati lične crte učinioca, a ne vrstu dela koje je izvršeno. Đ. Ignjatović /2016/: *op. cit.*, p. 54.

33 U domaćoj literaturi ima i suprotnih mišljenja, prema kojima su modaliteti obaveznog i fakultativnog uslovnog otpuštanja u skladu sa međunarodnim standardima u ovoj oblasti, kao i da su pogodni za ostvarivanje ciljeva instituta uslovnog otpusta. Videti: Đ. Đorđević /2015/: Preopterećenost zatvorskih kapaciteta i moguća rešenja ovog problema, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 2–3, Beograd, p. 86.

34 *Vinter and Others v. the United Kingdom*, § 119.

35 Preporuke Komiteta ministara Saveta Evrope o uslovnom otpuštanju (preporuke br. 16–24).

36 *Vinter and Others v. the United Kingdom*, §§ 117, 118 i 120.

Predlagač izmena KZS je dvadesetsedmogodišnji rok izdržavanja kazne doživotnog zatvora pre kojeg se osuđeni ne može uslovno otpustiti obrazložio tvrdeći da je kazna doživotnog zatvora „po svojoj prirodi” teža od zatvorske kazne od 30 do 40 godina, a da se uslovno otpuštanje sa kazne zatvora od 40 godina po KZS moglo tražiti nakon 26 godina i 8 meseci izdržavanja kazne. Malo je verovatno da će ovo rešenje u budućnosti biti povod za utvrđivanje kršenja prava osuđenih, s obzirom da se 25-godišnji rok iz prakse Evropskog suda, po stavu samog suda, treba računati od momenta izricanja kazne, a ne od dana koji se smatra ili će se smatrati početkom njenog izdržavanja (npr. u 25-godišnji rok ne ulaze pritvor i druga lišenja slobode pre izricanja kazne).³⁷

Pod sumnju bi se mogla dovesti ispravnost postojećih ograničenja za uslovno otpuštanje u odnosu na osuđene koji će izdržavati kaznu doživotnog zatvora. Prema rešenju KZS, osuđeni koji je tokom izdržavanja kazne dva puta kažnjavan za teže disciplinske prestupe ili su mu oduzimate dodeljene pogodnosti trajno gubi mogućnost da bude uslovno otpušten (član 46, stav 1). Tako će izvršenje dva disciplinska prestupa ili oduzimanje pogodnosti u prvim godinama izdržavanja kazne doživotnog zatvora osuđenog „koštati” toliko da njegovo kasnije dobro vladanje neće imati nikakav značaj, odnosno da molba za uslovni otpust podneta godinama nakon izvršenja disciplinskih prestupa ili oduzimanja pogodnosti zasigurno neće dovesti do njegovog uslovnog otpuštanja. Slično važi za osuđenog koji bi bio uslovno otpušten sa izdržavanja kazne doživotnog zatvora, ako bi za vreme dok je uslovno otpušten, tj. bilo kada do kraja njegovog života, bio osuđen na kratkotrajnu kaznu zatvora za neko krivično delo. Opoziv uslovnog otpusta značio bi nastavak izdržavanja kazne doživotnog zatvora bez mogućnosti ponovnog uslovnog otpuštanja, nezavisno od daljeg vladanja u zavodu i ostvarivanja programa postupanja. Saglasnost ovih rešenja sa gore navedenim stavovima Evropskog suda za ljudska prava je veoma upitna.³⁸ U ovom pogledu i CPT smatra da onemogućavanje uslovnog otpuštanja osuđenog koji izdržava kaznu doživotnog zatvora nikada ne treba da bude konačno i da osuđeni čije je uslovno otpuštanje bilo opozvano takođe treba da ima mogućnost da ponovo bude uslovno otpušten.³⁹

37 U slučaju *Bodein v. France* Evropski sud je zaključio da nije došlo do kršenja člana 3 Konvencije prema podnosiocu predstavke bez obzira što je francusko pravo omogućavalo preispitivanje kazne doživotnog zatvora koju je izdržavao nakon 30 godina. Sud je istakao da u taj rok, prema francuskom pravu, ulazi i vreme lišenja slobode pre donošenja presude, pa je računajući da će podnosilac predstavke nakon 26 godina od izricanja kazne doživotnog zatvora biti u mogućnosti da traži njeno preispitivanje smatrao da nema mesta utvrđivanju kršenja Konvencije. Sud je, bez ikakve sumnje, prekoračenje roka od jedne godine smatrao trivijalnim za utvrđivanje povrede Konvencije. Čini nam se da ima razloga za sumnju u ispravnost stava Evropskog suda da 25-godišnji rok za preispitivanje kazne doživotnog zatvora treba računati tek od izricanja kazne. Na primer, ako bi osuđeni za vreme trajanja krivičnog postupka bio lišen slobode nekoliko godina, neračunanje tog vremena u 25-godišnji rok bi obesmisllilo zaštitu kojoj taj rok služi.

38 Uporediti: *Vinter and Others v. the United Kingdom*, § 112.

39 Izveštaj CPT (2007) 55, p. 10. Slično: D. Van Zyl Smit, C. Appleton /2018/: Life imprisonment – A policy briefing, *Penal Reform International*, University of Nottingham, p. 12, www.penalreform.org/resource/life-imprisonment-a-policy-briefing/, 23. septembar 2019.

Odredbama Zakonika o krivičnom postupku⁴⁰ (dalje: ZKP) koje uređuju postupak za puštanje na uslovni otpust (članovi 563 i 565) propisano je da o molbi za puštanje na uslovni otpust odlučuje vanpretresno veće suda koji je sudio u prvom stepenu. Ročište za odlučivanje o molbi može se održati samo u prisustvu javnog tužioca; osuđeni koji traži uslovni otpust se poziva na ročište ako sud oceni da je njegovo prisustvo potrebno,⁴¹ a predstavnik zavoda za izvršenje krivičnih sankcija samo ako je izveštaj zavoda o uslovnom otpuštanju pozitivan. Uprkos što je Ustavom Srbije (član 32) i ratifikovanim međunarodnim ugovorima zajemčeno pravo svakoga na pravičnu i javnu raspravu pred sudom u odlučivanju o njegovim pravima i obavezama, na ročištu za odlučivanje o molbi za uslovni otpust je onemogućena rasprava u slučaju kada je izveštaj zavoda o uslovnom otpuštanju negativan,⁴² kome je *ipso facto* dat tretman nepobojnog dokaza (*arg.* iz člana 565, stava 2 ZKP).⁴³ Sudi-je za izvršenje krivičnih sankcija nemaju nikakvu ulogu u postupku odlučivanja o uslovnom otpuštanju, iako u skladu sa Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija nadziru zakonitost u postupku izvršenja krivičnih sankcija, obilaze zavode, razgovaraju sa osuđenima i odlučuju o zaštiti njihovih prava po zahtevima za sudsku zaštitu i žalbama. Sve ove odredbe neodoljivo upućuju na zaključak da je namera zakonodavca bila da broj uslovno otpuštenih osuđenih lica svede na najmanju meru.⁴⁴

I u skladu sa važećim propisima u oblasti izvršenja krivičnih sankcija postoje veoma male (ponekad i nikakve) šanse da zavodi za izvršenje krivičnih sankcija daju pozitivan izveštaj o uslovnom otpuštanju lica koje je osuđeno za izvršenje nekog naročito teškog krivičnog dela, odnosno lica koje izdržava kaznu doživotnog zatvora. Ovi osuđeni zbog težine krivičnih dela, visine izrečenih kazni i inicijalno utvrđenog visokog stepena rizika izdržavanje kazne u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija po pravilu otpočinj u zatvorenim odeljenjima, a njihovo napredovanje u tretmanu je uslovljeno ostvarivanjem programa postupanja i naknadno utvrđenim stepenom rizika. Međutim, kada se radi o najtežim krivičnim delima (npr. teškog ubistva) koja su praćena prekomernim nasiljem, lukavstvom i manipulacijom učinioca, izneveravanjem poverenja i slično, a naročito ako su njihovi učinioci povratnici, ili su u prošlosti zloupotrebljavali alkoholna ili opojna sredstva, imali narušene porodične i bračne odnose, loše obrazovanje i slično, standardizovani upitnik na osnovu kojeg

40 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13, 55/14 i 35/19.

41 Rimskim statutom je određeno da Međunarodni krivični sud odluku o smanjivanju kazne može doneti tek pošto sasluša osuđenog (član 110, stav 2). Isto je preporučeno Preporukama Komiteta ministara Saveta Evrope o uslovnom otpuštanju (preporuka br. 32.a).

42 Preporukama Komiteta ministara o uslovnom otpuštanju je čak preporučeno da vlasti treba da dokažu da osuđeni nije ispunio uslove za uslovno otpuštanje (preporuka br. 20).

43 U nekim zakonodavstvima, kao što je npr. nemačko, predviđeno je obavezno učešće veštaka (najčešće psihologa i psihijataru) u postupku uslovnog otpuštanja osuđenih koji izdržavaju kaznu doživotnog zatvora. Videti: član 454 Zakonika o krivičnom postupku SR Nemačke, www.gesetz-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html, 23. septembar 2019.

44 U obrazloženju Nacrta Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika Ministarstva pravde od 2015. godine bilo je konstatovano da je u praksi primećeno da sudovi uslovni otpust dosta retko koriste, odnosno da je procenat uslovno otpuštenih lica osuđenih na kaznu zatvora u poređenju sa drugim evropskim zemljama (pa i zemljama nekadašnje SFRJ) znatno niži, www.mpravde.gov.rs/sekcija/53/radne-verzije-propisa.php, 23. septembar 2019.

se određuje stepen rizika ne omogućava snižavanje stepena rizika do nivoa niskog stepena, koji bi trebalo smatrati uslovom za davanje pozitivnog izveštaja zavoda za uslovno otpuštanje (*arg. iz člana 46 KZ i članova 17–20 Pravilnika o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica*).⁴⁵

3.2. Pomilovanje

Prema KZS, poimenično određeno lice može se pomilovanjem, na primer, potpuno ili delimično osloboditi od izvršenja kazne, ili mu se izrečena kazna može zameniti blažom kaznom (član 110). U navedenim dejstvima, institut pomilovanja u našem pravu je spojiv sa zahtevima za koje je Evropski sud našao da proističu iz člana 3 Evropske konvencije kada je u pitanju kazna doživotnog zatvora. Međutim, normativni okvir ovog instituta u srpskom pravu ne osigurava stručnost i zaštitu od arbitrarnosti u odlučivanju o molbama za pomilovanje osuđenih. To je posebno zabrinjavajuće, imajući u vidu da je novelama KZS zakonodavac zabranio uslovno otpuštanje učinilaca određenih krivičnih dela kojima se može izreći kazna doživotnog zatvora. Za ta lica, pomilovanje predstavlja jedini mogući mehanizam za preispitivanje kazni koje izdržavaju.⁴⁶

Najpre, za razliku od sudija koji odlučuju o uslovnom otpuštanju osuđenih, funkcija davaoca pomilovanja, tj. predsednika Republike, nije stručna ni stalna funkcija. Predsednik Republike ne mora biti pravnik, niti mora imati bilo kakve stručne kvalifikacije. Njega biraju građani neposredno na izborima, na period od pet godina, a jedno lice može dva puta da bude birano na tu funkciju (članovi 114 i 116 Ustava Srbije). U političkom smislu – on je odgovaran biračima.

Drugo, KZS ni Zakon o pomilovanju⁴⁷ ne određuju materijalnopravne uslove pod kojima predsednik Republike može pomilovati osuđenog.⁴⁸ Zakonom o pomilovanju je uređen postupak za davanje pomilovanja u okviru kojeg ustanova za izvršenje krivičnih sankcija, sud koji je izrekao prvostepenu presudu i Ministarstvo pravde imaju određene dužnosti (članovi 5–11). Ustanova za izvršenje krivičnih sankcija sačinjava izveštaj o ponašanju osuđenog i drugim podacima koji su značajni za rešavanje molbe,⁴⁹ a prvostepeni sud daje svoje mišljenje o opravdanosti molbe. Ako se u molbi za pomilovanje osuđeni pozvao na izvesne činjenice ili okolnosti koje mogu biti od uticaja na odlučivanje, sud će ih proveriti i o tome

45 Videti: Upitnik za procenu rizika osuđenih na kaznu zatvora preko tri godine, koji je sastavni deo Pravilnika o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica (*Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 66/15). U praksi se dešava da ustanove za izvršenje krivičnih sankcija daju pozitivno mišljenje o uslovnom otpuštanju i ako je kod osuđenog, na osnovu standardizovanih upitnika, utvrđen srednji stepen rizika. Ta praksa se pre čini iznuđenom nego pravilnom.

46 Jasno je da se institut amnestije, zbog svoje pravne prirode, ne može smatrati podobnim mehanizmom za preispitivanje kazni doživotnog zatvora na penološkim osnovama.

47 *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 49/95 i 50/95.

48 Prema Stojanoviću, davanje pomilovanja nije ograničeno nekim materijalnopravnim uslovima. Z. Stojanović /2013/: *Krivično pravo – Opšti deo*, p. 383.

49 Prema članu 3 Uputstva o postupanju sudova i zavoda za izvršenje kazni zatvora u postupku pomilovanja (*Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 6/98 i 7/98) to su sledeći podaci: vrsta i dužina kazne, tip zavoda i odeljenja u zavodu u kojem izdržava kaznu, lične osobine i zdravstveno stanje osuđenog, njegovo vladanje i zalaganje na radu, uspeh u učenju i dodeljenim pogodnostima, mišljenje o uticaju izdržane kazne na postizanje svrhe kažnjavanja i sl.

sačiniti izveštaj koji će zajedno sa mišljenjem dostaviti Ministarstvu pravde, koje od državnih organa, organa teritorijalnih jedinica i drugih organa i organizacija može da zatraži podatke potrebne za odluku po molbi. Kad razmotri i oceni navode u molbi ministar pravde dostavlja molbu, zajedno sa svim spisima i svojim mišljenjem predsedniku Republike. Predsednik Republike, međutim, nije dužan da pomiluje osuđenog ni kada su ustanova za izvršenje krivičnih sankcija, sud i ministar pravde dali mišljenje da je pomilovanje opravdano.⁵⁰ On je samostalan u odlučivanju da li će, iz kojih razloga (penoloških, političkih, saosećajnih i sl.) i na koji način, tj. u kom obliku pomilovati osuđenog. Ovako široko diskreciono ovlašćenje predsednika je u skladu sa preovlađujućim stanovištem u našoj teoriji da pomilovanje predstavlja *politički akt njegove milosti*⁵¹ (*dobročinstva*). Dakle, osuđeni ima *pravo da traži pomilovanje* tvrdeći da se tokom izdržavanja kazne dobro vladao, da je ispunjavao radne obaveze i da je u psiho-socijalnom tretmanu postigao određene rezultate, ali predsednik Republike nema obavezu da ga na temelju penoloških razloga pomiluje – makar oni bili potvrđeni ocenom ustanove za izvršenje krivičnih sankcija i suda.⁵² Protiv odluke koju predsednik Republike donese u postupku za davanje pomilovanja se ne može podneti žalba niti drugo pravno sredstvo, s obzirom da davanje pomilovanja predstavlja isključivi prerogativ njegove funkcije kojim se *ne odlučuje o pravu osuđenog*.⁵³

I treće, u tok postupka za davanje pomilovanja nisu utkana jemstva pravičnog postupka (javnost postupka, pravo na izjašnjavanje, odlučivanje u razumnom roku, dvostepenost postupka itd.), svojstvena postupcima u kojima se odlučuje o pravima i obavezama građana.⁵⁴

50 Isto: R. Vasić /2014/: Pomilovanje kao instrument korektivne pravde, *Zbornik: Pravo i pravda 2013*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, p. 209, fn. 13.

51 Z. Stojanović /2013/: *op. cit.*, pp. 380 i 383; I. Vuković, V. Bajović /2017/: Sadržina pomilovanja i pojedine nedoumice u njegovoj primeni, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, br. 1, Beograd, p. 59. U literaturi se ukazuje i na to da pomilovanje ima funkciju poslednjeg mehanizma korekcije nepravinih sudskih odluka, koji omogućava ispravljanje efekata osuđujućih presuda na nevina lica ili nepravini osude u uslovima izmenjenih društvenih okolnosti, ali se ova funkcija pomilovanja istovremeno i kritikuje. *Ibid.*, p. 60.

52 Dok je svrha instituta uslovnog otpusta penološka, pomilovanje nema neposredan penološki cilj, što znači da nije sredstvo predviđeno za ostvarenje takvog cilja. Funkcionalni osnov pomilovanja i razlog njegovog postojanja u pravnom sistemu je drugačiji nego što su oni osnovi i razlozi kojima se rukovode ustanove vanrednog ublažavanja kazne i uslovnog otpusta. U prilog ovome se može navesti i postupanje komisija za pomilovanje u Srbiji. Dešava(lo) se da osuđeno lice koje podnese molbu za pomilovanje ispunjava (istovremeno) zakonske uslove u kojima je moguć uslovni otpust, a da prema oceni celishodnosti ne postoje razlozi kojima bi se moglo zasnovati, pravdati i obrazložiti pomilovanje, pa se u razmatranju molbe ova činjenica – tj. mogućnost uslovnog otpusta – eksplicitno navodi. Doslovno: R. Vasić: *op. cit.*, p. 208, fn. 12. Uporediti: I. Vuković, V. Bajović: *op. cit.*, pp. 72–73.

53 Pravo na davanje pomilovanja pripada nadležnom državnom organu, a kao pravo kojim je snabdeven učinilac krivičnog dela ono predstavlja (sāmo) pravo na traženje pomilovanja, odn. pravo na upućivanje molbe da se pomilovanje dodeli. To važi i u slučajevima kada se praksa davanja pomilovanja u pogledu određenih krivičnih dela i načina njihovog izvršenja ustali; ni tada osuđeno lice nema „pravo” na pomilovanje kao očekivanje ili izvesnost da će mu pomilovanje biti i dodeljeno. R. Vasić: *op. cit.*, p. 204.

54 Prema podacima Generalnog sekretarijata predsednika Republike, od početka 2013. do maja 2018. godine predsednik Republike je odlučio o 127 podnetih molbi za pomilovanje (koje nisu

4. PRAVCI RAZMIŠLJANJA *DE LEGE FERENDA*

U prethodnim izlaganjima pokazali smo da nesmanjiva kazna doživotnog zatvora, kod koje osuđeni nema realistične izgleda da nakon određenog broja godina njenog izdržavanja povrati (uslovnu) slobodu, predstavlja kršenje ljudskih prava. Ostaje da se razmotri da li se propisivanjem i izvršavanjem kazne doživotnog zatvora koja je u skladu sa zahtevima ljudskih prava, tj. koja je smanjiva na penološkim osnovama, osim pojačavanja retributivizma išta postiže na planu suzbijanja kriminaliteta a što se inače ne može postići dugotrajnim (vremenski ograničenim) kaznama lišenja slobode.

Premda postoji uverenje jednog broja autora da sama pretnja doživotnim zatvaranjem ima izraženije preventivno dejstvo od pretnje dugotrajnim zatvorskim kaznama,⁵⁵ mišljenje koje je vladajuće u savremenoj krivičnopravnoj nauki govori da za potencijalne učinioce mnogo veći značaj ima stepen rizika da će biti otkriveni i osuđeni nego strogost propisane kazne.⁵⁶ Podaci o stopama teškog kriminaliteta (ubistava i seksualnih delikata) u evropskim zemljama koje poznaju kaznu doživotnog zatvora u poređenju sa onim zemljama koje ovu kaznu nemaju pokazuju da veći broj evropskih zemalja u kojima postoji ova kazna ima nekad i značajno više stope izvršenja ovih krivičnih dela od nekih zemalja u kojima nema doživotnog zatvora, kao i da se stope izvršenja navedenih krivičnih dela značajno razlikuju među zemljama koje imaju, podjednako kao i među zemljama koje nemaju predviđenu kaznu doživotnog zatvora.⁵⁷

Zagovornici uvođenja kazne doživotnog zatvora kao njenu ključnu prednost ističu da ta kazna, za razliku od vremenski ograničenih kazni zatvora, omogućava trajnu zaštitu društva od opasnih učinilaca krivičnih dela ako se oceni da nisu zadovoljili uslove za (uslovno) otpuštanje sa izdržavanja kazne, odnosno povratak u društvo (negativna specijalna prevencija). Za dublje sagledavanje ovog aspekta kazne doživotnog zatvora čini nam se veoma pogodnim stanovište Evropskog suda za ljudska prava koje smo ranije pomenuli,⁵⁸ po kojem penološki razlozi za zatvaranje koji postoje u trenutku izricanja kazne doživotnog zatvora nisu statični, nego se ravnoteža između njih može menjati tokom izdržavanja kazne tako da je u prvim fazama kazne naglasak na kažnjavanju i odmazdi učinioaca, a da bi u kasnijim i poslednjim fazama naglasak trebalo da bude na njegovoj pripremi za otpuštanje. Iz

---

bile odbačene iz procesnih razloga) čiji su podnosioci bila lica osuđena na kazne zatvora u trajanju od petnaest ili više godina zatvora. Ni po jednoj od navedenih molbi nije doneta pozitivna odluka o pomilovanju. Akt Generalnog sekretarijata predsednika Republike, br. 020–1650/2018, od 24. maja 2018. godine.

55 Videti: D. Kolarić /2015/: Doživotni zatvor – pro et contra, *Pravni život*, br. 9, Beograd, pp. 642–643.

56 C. Roxin: *op. cit.*, p. 80; Vuković navodi da je otvoreno pitanje da li potencijalni učinioци krivičnih dela uopšte uzimaju u obzir visinu kazni pre pristupanja njihovom izvršenju. I. Vuković /2014/: Svrha kažnjavanja kao kriterijum odmeravanja kazne – in: *Kaznena reakcija u Srbiji*, 4. deo (Đ. Ignjatović, ed.), Beograd, p. 156. Slično: R. Dragičević Dičić: *op. cit.*, pp. 12–13.

57 Dostupno na internet-adresi: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>, 23. septembar 2019. Uporediti: Đ. Ignjatović /2013/: Komparacija kriminaliteta i kaznene reakcije: Srbija – Evropa, *Edicija Crimen*, Beograd, pp. 11–25.

58 *Supra*, fn. 10.

ovog slikovitog izražavanja Suda bismo mogli izvesti jedan spekulativan zaključak: punitivni razlozi zatvaranja osuđenog slabe protokom vremena i nakon određenog perioda izdržavanja kazne doživotnog zatvora (npr. nakon 25 godina) zadržavanje osuđenog u ustanovi biva pretežno (ako ne i isključivo) uslovljeno razlozima zaštite društva od opasnosti koja potiče od učinioca. Ovakvo rezonovanje podržava i koncepcija instituta uslovnog otpusta iz člana 46 stava 1 KZS. Pre izdržanog jednog dela kazne (po KZS – dve trećine), osuđeni nema nikakve šanse da bude pušten na slobodu (izuzev, eventualno, putem amnestije ili pomilovanja). Taj deo kazne je odmazda za učinjeno koju on ne može izbeći. Međutim, nakon tog perioda, odluka o njegovom daljem zadržavanju ili uslovnom otpuštanju će primarno zavisiti od procene suda o njegovom budućem vladanju na slobodi.⁵⁹ „Promena ravnoteže” razloga za zatvaranje ustvari predstavlja promenu prirode osnova držanja u ustanovi. Tako se kazna (doživotnog) zatvora – inicijalno ispunjena socijalno-etičkim prekorom prema učiniocu krivičnog dela – u jednom trenutku sve više pretvara u bezbednosnu meru. Protokom vremena, lišenje slobode učinioca krivičnog dela postepeno prestaje da bude pravdano (samo) zločinom iz prošlosti – iako taj zločin jeste bio inicijalni povod zatvaranja – i dominantno postaje da bude zavisno od procene opasnosti učinioca po društvo u budućnosti.

Na opasnost koju učinilac nekog teškog krivičnog dela predstavlja za društvo u nekim državama koje nemaju doživotni zatvor (kao što je Norveška), ali i onim koje imaju ovu kaznu (npr. Nemačka) reaguje se njegovim kontinuiranim lišenjem slobode i nakon izdržane vremenski određene kazne zatvora, u vidu tzv. preventivnog lišenja slobode. Ovaj oblik lišenja slobode (*forvaring* u norveškom pravu, odnosno *Sicherungsverwahrung* u nemačkom) određuje se upravo u slučajevima kada se u odgovarajućem postupku ispitivanja proceni da postoji visok stepen rizika da će učinilac na slobodi vršiti teška krivična dela (ubistva, seksualne delikte, paljevine i slično). Preventivno lišenje slobode može biti produžavano neograničen broj puta na periode od po nekoliko godina i, u krajnjem, može trajati do kraja života osuđenog ako on bude predstavljao vrlo visok rizik za bezbednost.⁶⁰ Dok ima autora koji smatraju da ne postoje bitne razlike između smanjive kazne doživotnog zatvora i rešenja koje omogućava neograničeno preventivno lišenje slobode nakon izdržane kazne zatvora⁶¹ (npr. nakon petnaest ili dvadeset godina), nama se čini da se mogu izdvojiti makar dva načelna razloga zbog kojih ovom rešenju treba dati prednost. Prvo, njime se ni u jednom trenutku, tj. nijednom odlukom ne ispoljava preterana državna vlast prema građaninu kome se osudom na doživotni zatvor – u maniru „jednom za svagda” – oduzima sloboda. Ograničenje slobode vrši se odme-

59 Na liniji jačanja retributivizma, ovaj koncept je zakonodavac pokvario propisivanjem tzv. fakultativnog uslovnog otpusta iz člana 46. stava 2 KZS.

60 U nemačkom pravu način sprovođenja preventivnog lišenja slobode ima izvesne sličnosti sa merom obaveznog stacionarnog psihijatrijskog lečenja, a na njegovo konačno uobličenje je umnogome uticala praksa Evropskog suda za ljudska prava. Stavove tog suda videti iscrpno u: *M. v. Germany*, odluka od 17. decembra 2009., br. predstavke 19359/04, §§ 86 i dalje; *Glien v. Germany*, odluka od 28. novembra 2013., br. predstavke 7345/12, §§ 71 i dalje; *Bergmann v. Germany*, odluka od 7. januara 2016., br. predstavke 23279/14, §§ 77 i dalje.

61 D. Van Zyl Smit, C. Appleton /2019/: *op. cit.*, pp. 316–317.

renije, sa postepenim uplivom, a ne egzemplarno. I drugo, ovim rešenjem se jasnije prikazuje „smena” penoloških razloga za zatvaranje i otklanja prizvuk „večne osude” koja ne daje prostor učinioocu da se iskupi za učinjeno delo.

Na kraju treba pomenuti zalaganja dela struke za ukidanje svih formi doživotnog zatvora. Ako nije najznačajniji, sigurno jedan od najvidljivijih predstavnika ove grupe u današnjoj Evropi jeste portugalski sudija u Evropskom sudu za ljudska prava. U nekoliko svojih izdvojenih mišljenja, sudija Pinto de Albuquerque se protivio doživotnom zatvoru navodeći brojne razloge. Pored nekih koje smo pomenuli, on je navodio da doživotni zatvor predstavlja neograničenu, nepotrebnu i nesrazmernu reakciju države na kriminal. U pogledu tvrdnji pristalica doživotne kazne koje se odnose na opasnost učinilaca krivičnih dela po društvo, sudija de Albuquerque tvrdi da se sve takve pretpostavke zasnivaju na „veri u visoko problematične skale predviđanja koje su bliže obliku božanskog predviđanja budućnosti nego naučnoj vežbi, kao što je pokazalo iskustvo mnogih, lažnih pozitivnih”, i da je mrežni efekat koncepta opasnosti od učinilaca otišao tako daleko da zamagljuje granice između krivičnopravno odgovornih i neodgovornih lica. Najzad, važno uporište protiv doživotnog zatvora on nalazi i na terenu odmeravanja kazne, navodeći da doživotni zatvor onemogućava njenu individualizaciju.⁶²

LITERATURA

- Dragičević Dičić R. /2015/: U susret izmenama Krivičnog zakonika, *Bilten Vrhovnog kasacionog suda*, br. 2, Beograd.
- Đorđević Đ. /2015/: Preopterećenost zatvorskih kapaciteta i moguća rešenja ovog problema, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 2–3, Beograd.
- Ignjatović Đ. /2013/: Komparacija kriminaliteta i kaznene reakcije: Srbija – Evropa, *Edicija Crimen*, Beograd.
- Ignjatović Đ. /2016/: Uslovni otpust – pravna i penološka analiza, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, br. 1, Beograd.
- Lazarević J., Škulić M. /2015/: Osnovne planirane novele Krivičnog zakonika Srbije, *Bilten Vrhovnog kasacionog suda*, br. 2, Beograd.
- Kolarić D. /2015/: Doživotni zatvor – pro et contra, *Pravni život*, br. 9, Beograd.
- Mrvic-Petrović N. /2009/: *Krivično pravo – Opšti deo*, Pravni fakultet Univerziteta Union i Službeni glasnik, Beograd.
- Roxin C. /2006/: *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, Band I, 4. Auflage, München.
- Stojanović Z. /2013/: *Krivično pravo – Opšti deo*, 20. izdanje, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Stojanović Z. /2015/: Sistem kazni u krivičnom pravu Srbije i potreba njegovog daljeg usavršavanja – in: *Kaznena reakcija u Srbiji*, 5. deo, Edicija *Crimen*, Beograd.

62 Videti, među mnogim: delimično izdvojeno mišljenje sudije Pinta de Albuquerque u predmetu *Öcalan v. Turkey* (no. 2). Isto su u pogledu individualizacije kazne smatrale i sudije Krivičnog odeljenja Vrhovnog kasacionog suda. Videti: R. Dragičević Dičić: *op. cit.*, pp. 12–13. U našoj literaturi je zastupano i suprotno stanovište – da je u prirodi najteže kazne to da se ona ne odmerava, odnosno da sud vrši samo njen izbor. Z. Stojanović /2015/: *op. cit.*, pp. 6–7.

- Van Zyl Smit D. /2010/: Outlawing Irreducible Life Sentences: Europe on the Brink?, *Federal Sentencing Reporter*, Vol. 23, No. 1, Life Without Parole.
- Van Zyl Smit D., Weatherby P., Creighton, S. /2014/: Whole Life Sentences and the Tide of European Human Rights Jurisprudence: What Is to Be Done?, *Human Rights Law Review*, Vol. 14, Issue 1, Oxford.
- Van Zyl Smit D., Appleton C. /2018/: Life imprisonment – A policy briefing, *Penal Reform International*, University of Nottingham.
- Van Zyl Smit D., Appleton C. /2019/: *Life Imprisonment – A Global Human Rights Analysis*, London.
- Vasić R. /2014/: Pomilovanje kao instrument korektivne pravde, *Zbornik: Pravo i pravda* 2013, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Vuković I. /2014/: Svrha kažnjavanja kao kriterijum odmeravanja kazne – in: *Kaznena reakcija u Srbiji, 4. deo* (Đ. Ignjatović, ed.), Beograd.
- Vuković I., Bajović V. /2017/: Sadržina pomilovanja i pojedine nedoumice u njegovoj primeni, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, br. 1, Beograd.

Vladica Ilić

Belgrade Centre for Human Rights

(IR)RECONCILABILITY OF LIFE IMPRISONMENT AND HUMAN RIGHTS

SUMMARY

Since May 2019, Serbia has joined the majority of European countries which have the sentence of life imprisonment in their criminal justice systems. Despite the refusal of the competent authorities to hold a public hearing on the issue, the introduction of life imprisonment, excluding the possibility of conditional release of convicted persons for certain offenses punishable by this sentence, was met with noticeable interest and activism by representatives of the domestic and international professional public. Particular attention in the paper is devoted to human rights standards relating to life imprisonment, mainly stemming from the case-law of the European Court of Human Rights. The paper analyzes the possibility of application of human rights standards within the current criminal law legislation. At the end of the paper, the author points to possible *de lege ferenda* directions that could represent an alternative to life imprisonment, considering it a serious challenge for protection of the dignity of convicted persons.

Keywords: life imprisonment, human rights standards, European Court of Human Rights, prohibition of abuse, punishment.